

Šebánek, Jindřich

Český diplomatář

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1955,
vol. 4, iss. C2, pp. [43]-54

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102394>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JINDŘICH ŠEBÁNEK

ČESKÝ DIPLOMATÁŘ

Mám podati zprávu o přípravách, jež byly zatím (do února 1954) vykonány k dalšímu vydávání všeho našeho listinného materiálu z doby přemyslovské, českého diplomatáře.¹ Nasnadě je ovšem položit si hned úvodem dvě otázky základní povahy: Jaký význam náleží v oboru věd o společnosti vydání pramenného materiálu vůbec a byl-li zvolen náš ediční úkol, zejména pak je-li ještě i dnes, kdy se tak často podtrhuje potřeba řešiti problematiku našich nových a nejnovějších dějin, v souladu se skutečnými a naléhavými potřebami naší historické vědy. Odpověď na tyto dvě otázky dá celý můj referát. Zatím snad stačí říci, že plyne ze samé definice historie jako vědy, která má odvozovat zákonitosti vývoje lidské společnosti, že kritická vydání pramenů, tedy věda o pramenech, tvoří vlastní, ba nejvlastnější předpoklad k tomu, aby se k vědecké práci historické mohlo vůbec přistoupit. Dále zatím připomínám, že koncem září 1953 byla provedena na naší fakultě diskuse o úkolech a programu i metodách práce na poli pomocných věd historických, kterou svolal Historický ústav ČSAV.² Další vydávání českého diplomatáře tvořilo jeden z nejpřednějších bodů celé této diskuse a v resoluci, kterou plenum diskutujících schválilo jednomyslně, výslovně se praví, že další vydávání českého diplomatáře je třeba považovat za vědeckou naléhavost a že má být proto o tom, jak by bylo možno k němu přistoupit co nejdříve, pojednáno v další speciální diskusi.³

Nasnadě jsou nyní otázky další. Co bylo do této chvíle z diplomatáře vydáno, neboli čím je vlastně podmíněna naléhavost dalšího vydávání? Úvodem je třeba říci, že úsilí o český diplomatář má už dnes velmi bohatou historii, která sahá do samých počátků našeho kritického dějepisceví na sklonku stol. XVIII.⁴ Diplomátář tvořil velmi podstatnou součást vědeckého programu Palackého,⁵ na mysli měl ho i náš prvý představitel pomocných věd historických na pražské universitě, J. Emler.⁶ Ale teprve v letech 1904—1942 byly z proponovaných šesti dílů diplomatáře do roku 1310 vydány dva díly celé a jeden sešit dílu třetího. To zahrnuje materiál do května 1238. Vše, co máme, vyšlo prací nástupce Emlerova a mého někdejšího vzácného učitele G. Friedricha,⁷ který zemřel za druhé světové vojny.⁸ Budiž dodáno, že to, co bylo dosud vydáno, představuje nanejvýš jednu čtvrtinu celé kodexové látky; v pokročilejším století XIII. přibývá totiž materiálu s lety takřka řadou geometrickou.⁹

Z toho, co bylo právě řečeno, vyplývají zajisté už otázky další. Prvou z nich, tu totiž, proč trvalo více než sto let, než se k vydávání diplomatáře přistoupilo, mohu nechat stranou bez nebezpečí, že tím ohrozím srozumí-

telnost svého dalšího výkladu. Ale musí nás zajímat, proč Friedrich za dalších 40 let nevydal z diplomatáře víc než ne plné tři svazky. Proč — konkrétně řečeno — když v době nedlouhé (zhruba v 15 letech) zvládl svůj úkol do konce vlády Přemysla I., tedy do r. 1230, jako by rázem ztratil sílu pokračovati ve své práci. A proč pak, když za druhé světové války při likvidaci roztištěných edic došlo také na diplomatář, nemohlo být vydáno nic víc než právě jen materiál z let 1230—1238, při čemž ve Friedrichově pozůstalosti zůstal aspoň v podstatě připravený materiál pro dvě léta další.¹⁰ Zabýváje se podrobně Friedrichovým diplomatářovým dílem i našim listinným materiálem z období kodexového, dospívám stále určitěji k odpovědi na tuto otázku, kterou bych formuloval asi takto. Friedrich jako odchovanec vídeňského Institutu směle aplikoval na náš starší diplomatický materiál základní poučky Th. Sickla o tom, že je třeba srovnáváním písma a slohu listin dospěti k závěru o každé listině, jak vznikla, a teprve tak ji učiniti jako pramen použitelnou historikům. Jakmile však dospěl ve své práci do období, kdy mu materiál začal již znatelně narůstat (to byla právě doba vlády Václava I.), zřejmě začal ztrácet po materiálu orientaci, nemohl jej proto již graficky a stylisticky zvládnout. Příčiny nezdaru tkvěly v samém způsobu Friedrichovy práce, který — jak jeho pozůstalost dosvědčuje — neměl dosti pochopení pro potřebu vybudovati si pro práci na diplomatáři nezbytný vědecko-technický aparát. Příliš totiž spoléhal na svou vpravdě obdivuhodnou paměť. Příčinu nezdaru však Friedrich bohužel nepostřehl, a proto, jak se domnívám, vzdal se časem své prvotní důvěry, že se mu podaří celý materiál z období diplomatářového ovládnout graficky a stylisticky. Podlehl skepsi, která se častěji u nás již ozvala a která se dodnes ještě ozývá, že se totiž naše látka od pokročilejšího století 13. vůbec již stylisticky a graficky ovládnouti nedá, že tu prostě platí dantovské *lasciate ogni speranza*.¹¹

Ruku v ruce s tímto výsledkem uvědomoval jsem si také stále naléhavěji a ověřoval na každém kroku, jak osudným se nám stal tento agnosticismus. Zavinil patrně nejen to, že dodnes nemáme diplomatář, nýbrž ve svých důsledcích — to budí už aspoň zde konstatováno — i to, že dosud nerozumíme a ani nemůžeme rozuměti v plnosti souvislosti — tedy vědecky — našim dějinám XIII. věku. A přece tu jde právě o století, kdy se zřetelně vytvořily společensko-ekonomické předpoklady, které jsou klíčem k pochopení podmínek, které u nás vedly k první krizi feudalismu, vyústující v husitské revoluční hnutí. Ale potížení tento agnosticismus nebylo možno prostě jenom tím, že by se ukázalo na to, že se jinde už podařilo zvládnouti paleograficky i stylově kriticky diplomatický materiál z pokročilého století XIII. a z velkého územního celku. Není asi vskutku po té stránce ještě na co ukázat.¹² Nezbyvalo tedy než dokázat, že diplomatář usku-tečnitelný je tím, že se pokusím o jeho uskutečnění. A to je tedy cesta, kterou jsem nastoupil už s plnou určitostí zhruba před osmi lety.

Její běh mohu tu ovšem zachytiti jen v nejhrubších rysech. Rozumí se, že tu bylo především dost práce heuristické, ale ještě více technické a evidenční, neměl-li jsem dříve nebo později ztroskotati z týchž důvodů jako Friedrich. Bylo tedy na příklad nezbytné opatřiti si takové fotografické snímky všeho příslušného materiálu, které by spolu s jeho vědeckým popisem odstranily potíže, plynoucí z jeho rozptýlenosti po různých archívech. Bylo třeba vymysleti si užitečné evidenční pomůcky k zvládnutí ma-

teriálu po nejrůznějších stránkách, především ovšem po stránce grafické a stylistické, a to ve formě rozpisů, vyplňujících postupně stovky a tisíčovky listků kartotečních. Přímou z potřeb práce, jak se postupně projevovaly, vznikaly zásady, podle nichž byl tvořen náš diplomatářový aparát, nikoli tedy podle nějakých vzorů, jichž není na naší půdě a jež jsem neměl příležitost viděti, pokud snad existují, mimo hranice naší vlasti. Ale dvě věci je tu třeba ještě zdůrazniti, v nichž se liším od všech, kdož přede mnou pracovali na našem diplomatáři. Především to, že jsem si od počátku uvědomoval nezbytnost toho, aby vlastní materiál diplomatářový byl spolu s celým příslušným materiálem srovnávacím chápán v nedílné a ústrojně souvislosti. To znamená konkrétně, že jsem se varoval methodicky vadných soudů, ověřených jen v určitém okruhu materiálovém, že jsem se proto český materiál diplomatářový, pokud jde o materiál srovnávací, snažil chápat v dostatečně širí jak po stránce teritoriální, tak také věcné. Zde stojí za zmínku, že jsem na příklad do srovnávacího materiálu paleografického zařadil i všechny příslušný rukopisný materiál české provenience. Neméně důležité je pak i to, že jsem, dostav k tomu možnost, začlenil na naši fakultě do práce kolektiv mladších a mladých spolupracovníků a pomocníků pro práci upřímně zanícených s odbornou asistentkou dr. Duškovou v čele. I po té stránce jsem se tedy dal poučit chybami svých předchůdců, kteří zřejmě neocenili fakt, že dílo takového rozsahu, o jaké tu jde, je vskutku možno zvládnout jen dobře organisovanou a dostatečně širokou spoluprací.¹³

Stojím nyní před dalším úkolem, charakterisovat zhruba několik významných fází celého dosavadního pracovního postupu. Prvá z nich měla převážně ještě charakter přípravný. Šlo v podstatě o revisi dosavadního kodexového díla Friedrichova. Tato revise, pokud jde o materiál dílu prvního, dostala cenné podněty (to je tu třeba výslovně říci) z dobře známých Tří studií z české diplomatiky od V. Hrubého, třebaže jsem nikdy (i to stojí za poznání) výsledky Hrubého nepřijímal bez bedlivé kritiky.¹⁴ Důležité však bylo to, že mi práce Hrubého vlastně umožnila přesunout centrum revisní práce až na období mladší, konkrétně na dobu Přemysla I. a na počátek vlády Václava I., tedy na materiál obsažený v II. dílu a v torsu dílu III. Zároveň tam, kde toho stav souvislosti dovoľoval, bylo pak už možno v té chvíli pronikati i do materiálu mladšího v kodexu ještě nevydaného. Co bylo cílem této revise? Především bezpečně (to jest, do všech detailů, běžným uživatelům kodexu prostě nepostižitelných) navázat na dosud vydaný diplomatář. Mimo to vyzkoušet prostředky, které by umožnily podstatně dokonalejší stylověkritické a paleografické zvládnutí materiálu, než jaké prováděl Friedrich v Kodexu, a tak si naplno připraviti půdu k proniknutí do materiálu mladšího, diplomaticky narmoze ještě nedotčeného. Povšechně mohu říci, že obojího cíle bylo — při všech potížích, které jsou nezbytným doprovodným zjevem hledání nových cest ve vědecké práci — dosaženo. Publikacně představuje tuto fázi několik prací záměrně ustrojených tak, aby byly vyjasněny některé Friedrichem dotčené, ale vlastně neřešené problémy diplomatické, a to tak, aby některé důležité skupiny materiálu byly osvětleny z pozice několika vhodně volených okruhů vydavatelských a příjemeckých. Konkrétně jsem na příklad už r. 1947 publikoval v ČMM práci, již byla — jak soudím — otevřena cesta k postizení diplomatické činnosti olomouckého biskupa

Roberta, o níž se do té doby nic nevědělo, ba ani netušilo, že vůbec existovala, ačkoli je klíčem k pochopení celé řady souvislostí a ke zjištění základní povahy v listinném materiálu z doby Přemysla I., jež ušly a musely ujít Friedrichovi. Obdobně se objevila v zcela novém světle také diplomatická činnost litoměřického probošta Heřmana v studii, kterou jsem publikoval o rok později v témž časopise.¹⁵ Z okruhů přijemeckých vyšla takřka současně S. Dušková ve dvou článcích, jimiž byla vpravdě teprve objevena rozsáhlá diplomatická činnost, jak se typicky rozbujela v prostředí dvou moravských cisterciáckých klášterů, velehradského a oslavanského.¹⁶

V druhé pracovní fázi šlo už takřka důsledně o diplomatické zvládnutí materiálu bádáním nedotčeného, konkrétně řečeno, o zvládnutí veškeré látky obsažené v III. svazku známého diplomatáře moravského od Ant. Bočka, který zahrnuje léta 1241—1267 a který tedy zhruba navazuje na dílo Friedrichovo. Ústředním dílem této fáze je Kritický komentář k moravskému diplomatáři, dokončený mnou a S. Duškovou roku 1952.¹⁷ Plánovali a vydali jsme jej jako prvou, vskutku už rozsáhlou splátku na budoucí diplomatář, jako prostředek, který by umožnil už dosti bezpečně zvážit, zda cesta, kterou jsme nastoupili, vede k vytyčenému cíli. Konkrétně pověděno, Kritickým komentářem se podařilo zejména postihnout již zcela přesně takřka všechny stylistické a písařské okruhy z celé doby Václava I., tedy do r. 1253, a to tak, že by k vydávání diplomatáře do toho roku bylo možno na podkladě Komentáře přistoupit neprodleně. Pro zhruba dalších 15 let kralování Přemysla II. byla Komentářem zjednána aspoň v nejpřednějších okruzích vydavatelských, především v listinách panovnických, už jasná orientace po materiálu zdánlivě a údajně zcela nepřehledném a diplomaticky nezvládnutelném.¹⁸

Poučení Kritického komentáře o možnosti zvládnutí našeho diplomatického materiálu nebylo možno automaticky rozšířiti i na posledních ještě zbývajících zhruba 40 let období diplomatářového. Toto období je totiž diplomaticky charakterisováno tím, že tehdy vznikají na naší domácí půdě už prvé a přitom velmi významné sbírky formulářové. A protože takové sbírky jsou běžně považovány za pomůcky sloužící jako předlohy při skladbě listin, je přirozené položit si otázku, zda snad v tomto období vskutku už nemizí individuálnost slohová aspoň v některých okruzích z naší listinné látky (v těch totiž, kde formulářové sbírky vznikaly) a zda by tedy nebylo marné, kdybychom chtěli i tu ještě vynutit si odpověď na otázku, kdo tu onu listinu složil, kdybychom chtěli z listinného materiálu vypreparovati sloh jednotlivých notářů a na tomto základě stavět obraz diplomatické činnosti té doby.

K rozřešení tohoto problému jsme zaměřili třetí fázi svého pracovního úsilí, jejímž konečným cílem je ovládnouti celý náš tehdejší diplomatický materiál, ať se tedy dochoval ve sbírkách formulářových nebo také mimo ně. Je ovšem jasné, že k tomu, abychom konečně i vědecky ovládli naše formulářové sbírky stol. XIII. a počátku stol. XIV., je třeba vybudovat rozsáhlou speciální výzbroj, ale to si vyžádá ještě delší doby. Odpovědi na některé problémy se však už z dnešního stavu našich prací rýsují s dostatečnou určitostí. Mezi nimi je i odpověď na problém, o který tu především jde. Podařilo se nám totiž právě v tom okruhu, v němž užívání formulářových sbírek ve smyslu shora zmíněném bylo by nejvíce nasnadě, totiž v kanceláři královské v období od r. 1270 až do smrti Václava II., zcela

bezpečně zjistili stylistické individuality všech hlavních (a v té době ve směrsměs jménem identifikovatelných) diktátorů, působících v královské kanceláři posledních Přemyslovců. Podařilo se to především u nesporně nejvýznamnějšího z nich, u známého protonotáře Přemyslova Jindřicha, s jehož jménem spojovala část dosavadního bádání, jak jsme už bezpečně zjistili, právem formulářové sbírky listin. Podařilo se též — a to je ovšem věc zásadního významu — stanovit i poměr této sbírky k celé tehdejší zásobě listinné. Tím jsme především s konečnou platností provedli důkaz, že celý náš diplomatický materiál z období diplomatářového je stylově-kriticky (a ovšem i paleograficky) ovládnutelný, a že tedy jakákoli skepse v tom smyslu může, ba musí býti odmítnuta. Otevřeli jsme také cestu k tomu, aby problematika našich formulářových sbírek, mohla býti konečně přece jen vyřešena po tolikerých v podstatě marných, i když pozoruhodných pokusech dosavadní literatury. A mohu dodat jen to, že se tyto pokusy nepodařily ze dvou důvodů základní povahy. Především nikdo před námi nepřistoupil k problému tak, jak je jediné řešitelný, to jest, plně a důsledně diplomaticky. A za druhé, všichni se tu dopustili již jednou tu vytčeného omylu, že nechápali materiál dochovaný jen ve formulářových sbírkách a skutečný listinný materiál téže doby v jejich dialektické jednotě, v níž jediné může být pochopen a také pak vědecky zvládnut.

Stylověkritický a grafický rozbor našeho listinného materiálu z období kodexového je, jak bylo dovozeno, proveditelný. Už od dob Sicklových mělo by být vlastně mimo diskusi, že je také zcela nezbytný při jakékoli vědecké práci s listinami. Tuto nezbytnost velmi podtrhujeme a prokázali jsme ji v řadě zcela konkrétních případů. Já sám jsem nezbytnosti důsledné paleografické kritiky listin záměrně věnoval zvláštní článek, který vyšel v našem fakultním časopise a zabývá se otázkou břevnovských fals.¹⁹ Byl by to ovšem omyl, kdyby se někdo domníval, že v stylově kritickém a paleografickém rozboru vidíme vlastní smysl práce diplomatářové. Jak na diplomatářovou práci vlastně hledíme a co od ní očekáváme, tomu bude třeba věnovati ještě několik závěrečných slov.

Zcela povšechně jsem věc formuloval již výše, když jsem řekl, že, nemáme-li dodnes diplomatář, nerozumíme a nemůžeme rozuměti v plnosti souvislostí — tedy vědecky — našim dějinám století XIII. Věc je třeba ovšem poněkud blíže osvětliti. Především je jasné — a také to se už ví od dob Sicklových — že nám nejsou listiny (které jsou pro období, o které tu jde, takřka jediným pramenem) nic platné, pokud o každém kusu nevíme, jak vznikl. Mám také za nepochybné, že by se velmi radikálně změnil náš obraz dějin století XIII. už tím, kdyby nám připravovaný kodex nedal nic jiného nežli spolehlivé odpovědi na tuto základní otázku u každého kusu. Třeba uvážit, že tu nejde zdaleka jen o zjišťování fals a o stanovení motivů jejich vzniku, ale o řadu otázek jiných, jen zdánlivě méně důležitých. Dovolte aspoň jeden konkrétní příklad. Ví dnes někdo, které kusy, dochované jen v našich formulářových sbírkách, mají skutečný základ listinný a jsou tedy pro naše poměry skutečným a namnoze nesmírně cenným pramenem historickým? A ví někdo, v kterých kusech je obraz cizích poměrů a které je třeba tedy vyloučiti z naší domácí listinné látky? Přitom tu jde o jasnou součást souboru základních otázek kodexových, jak ten nebo onen kus vznikl.²⁰

Naše představa o diplomatáři se ovšem už podstatně liší od tohoto zá-

kladu, který byl při vydávání listin v podstatě cílem Sicklovi i ještě Friedrichovi. Poučení základními principy marxistické metody historické práce, snažíme se chápat diplomatický materiál jako součást nadstavby, v níž se odráží nad jiné plasticky ve svém celku složitost dialektických vztahů odpovídající ekonomické základny. Odtud plyne i to, že přistupujeme k diplomatickému materiálu s celou stupnicí nové problematiky, v níž zvláštní a klíčový význam přísluší otázce, jaká byla funkce diplomatického materiálu v jednotlivých společenských formacích. Jsme si totiž dobře vědomi toho, do jaké míry přesné vyšetření této funkce nám dává možnost zpětnými soudy hlouběji proniknout do problému stavu příslušné formace. Ze takto diplomatický materiál chápeme, neprojeví se ovšem teprve v kodexu, nýbrž začíná se projevovat všude tam, kde je to možné, již během přípravných prací. Konkrétně tu mohu poukázat z toho, co už bylo tiskem vydáno, především na Kritický komentář, kde se nejednou dotýkáme otázky funkce listiny. Tak na příklad pokusili jsme se tu aspoň náznakově řešit otázku, jakou funkci mají listiny na patronátní práva v průběhu zápasu mezi světskými a duchovními feudály o panství nad světským zbožím kostelů, jakou funkci má listina vůbec v mezitřídních a vnitropolitických zápasech znatelně silících průběhem XIII. století, jak se v listinách obráží proces kolonisační a s ním přechod od naturální formy renty k formě peněžní atd. S. Dušková zvláštním článkem ukázala,²¹ jakou funkci má listina při scelovacím procesu velkého pozemkového majetku duchovního. A dnes? Zabývající se listinným materiálem ze sklonku století XIII. a pronikající spleť listinného materiálu i formulářových sbírek, stýkáme se stále a neodbytně s otázkou, jakou vůbec mají jednotlivé typy diplomatického materiálu funkci v tehdejší životě a především jakou měly vlastně tenkrát funkci ony sbírky, které se paušálně nazývají sbírky formulářové. Myslím, že nepřeháním ani v nejmenším, řeknu-li, že tu jsme před otázkou, která nám je schopna dát odpověď na všechno nejdůležitější, co musíme o formulářových sbírkách vůbec vědět. Budeme-li totiž přesně vědět, k čemu vlastně ta ona z nich slouží, budeme také vědět jak, to jest, v jakém smyslu můžeme užít materiálu, který se v ní dochoval.

Pracující na diplomatáři jsme si vědomi i toho, že diplomatář je nejen pro ty, kdož na základě jeho výsledků zbudují jednou nový obraz našich dějin XIII. století, nýbrž i pro nás v jádře také více prostředkem než konečným cílem. Prostředkem především k tomu, abychom dovedli jednou vyřešiti celý onen komplex otázek, který nazýváme českou diplomatikou období přemyslovského a který po mnohé a velmi podstatné stránce tvoří součást naší národní historie tohoto období, zároveň jsa i nezbytnou podmínkou jejího vědeckého pochopení a proniknutí. V tom smyslu a na tomto poli jsme nesporně zavázáni i odhodláni splniti, jak nejlépe to dovedem, svými prostředky nikoli snad jen pomocné, nýbrž plně samostatné úkoly v naší vědecké práci historiografické.

* * *

Patnáct měsíců, uplynulých od doby, kdy jsem předložil výše otištěný referát universitní konferenci, znamená nástup nové, již čtvrté fáze ve vývoji prací na diplomatáři, a je proto třeba složit i z nich na tomto místě účet. V jádře šlo o to, přiblížit se realizaci konečných vědeckých cílů na

poli české diplomatiky období přemyslovského, chápané (ve smyslu toho, co je výše vyloženo) tak, aby dala odpověď na stěžejní otázku, jaká byla, respektive jak se vyvíjela funkce diplomatického materiálu. Postup, který byl zvolen k dosažení toho, je výsledkem této úvahy.

Diplomatické rozbory jednotlivých případů, zaměřené zatím k zjištění, jaká byla v daném případě funkce listiny, ukázaly, že přístup k postižení problému je znesnadněn tím, že to, co jmenujeme funkcí listiny, není věc primární, nýbrž sekundární. Jde tu o důsledek (a v mnohých případech o velmi složitou syntesu) různých vztahů, kterou měli ve své době k listině příslušníci různých tříd a třídních skupin, při čemž je různost tohoto jejich stanoviska jasně podmíněna právě jejich příslušností třídní. Ukázalo se tedy nutným využít výsledků, kterých bylo zatím dosaženo, pokud jde o zvládnutí paleografické a stylověkritické celého příslušného materiálu, především právě k zjištění, jak se fakticky projevuje vztah k listině u příslušníků jednotlivých tříd české společnosti v době přemyslovské. A vzhledem k struktuře této společnosti bylo také jasné, že bude daného cíle dosaženo tehdy, podaří-li se zjistit jednak to, jaký vztah měli k listině především příslušníci vládnoucí třídy (při čemž ovšem podle povahy věci bude třeba rozlišovat mezi feudály světskými a feudály duchovními), jednak to, jaký vztah měli k listině příslušníci třídy porobené, tedy obyvatelé měst a vesnic, prostě lidé stojící na různých stupních poddanství a představující ve svém celku objekt vykořisťování. Protože dále pojem »vztahu k listině« lze redukovat v první řadě na vztah vydavatelský, znamená to, že je vědecky užitečné pro celkové zpracování materiálu takové utřídění diplomatické látky, které bude hledět k třídní příslušnosti vydavatelů diplomatického materiálu. Konkrétně to znamená, pokud jde o kategorii prvou, zajisté především zachytit vývoj jak české listiny panovnické, knížat a králů českých, markrabat moravských i všech ostatních členů vládnoucího rodu, tak i feudálů světských od nejpřednějších až po ty, kteří nannoze už splývali s drobnými služebními leníky a měšťanstvem. V kategorii druhé jde především o listiny biskupů pražských a olomouckých jako vysloveně nejvyšších českých duchovních feudálů a dále o listiny vnitřně zase ovšem velmi silně diferencované vrstvy nižších feudálů duchovních, preláty počínajíc a drobnými venkovskými plebány končíc. Kategorie třetí zřejmě na rozdíl od obou prvních už členění nevyžadovala.

Na rozhodnutí postupovat tak, jak bylo právě naznačeno, měly nemalý vliv — nebo spíše je uspišily — i dva podněty povahy vnější. Při poradě o dalším vydávání diplomatáře v červnu 1954 byly našemu pracovišti svěřeny již zcela konkrétní a terminované úkoly na diplomatáři, mezi něž ovšem náležel také připravit potřebné úvody ke všem dalším svazkům. Takřka současně se obrátila na naše pracoviště i Archivní správa ministerstva vnitřní záležitostí, abychom zpracovali pro maďarskou Archivní správu výbor 300 kusů z našeho listinného materiálu do roku 1300, který by zachycoval a obrážel vývoj listinného materiálu na české půdě. Pro splnění úkolu prvního byla práce, jak vyšla z výše uvedených úvah, ovšem nezbytnou přípravou a pro splnění úkolu druhého vlastně nezbytným předpokladem.

Výsledky této práce lze shrnout zatím asi takto. Úkol převzatý pro maďarskou Archivní správu byl do dubna 1955 splněn. Výsledkem je silný svazek 300 kusů fotografií vybraných listin — jakási Acta diplomatice

Bohemiae selecta phototypice expressa do roku 1300 —²² doprovázená kritickým komentářem k nim a příslušným úvodem, pojednávajícím o založení díla, a to v celkovém rozsahu zhruba 80 stran rukopisu. Je tedy tento komentář dosti obsáhlý, aby mohl spolu s obrazy listin poskytnouti po prvé alespoň informativní pohled do české listinné látky a dát podnět k jejímu chápání v plné šíři souvislostí, v nichž je jí třeba chápat. Budiž mi dovoleno říci, že zpřístupnění této zatím jen na maďarskou adresu doručené práce, která je, pokud vím, prvá tohoto druhu vůbec, jejím vytištěním by mohlo význačně přispěti k žádoucí mezinárodní spolupráci na poli diplomatiky a že by nesporně také prospělo rozvoji našeho domácího diplomatického bádání.

Pokud jde o zpracování vývoje jednotlivých skupin listin na české půdě podle vydavatelů, byl prvý úkol konkrétně formulován jako trojčlen, viděný z posic, představujících tři nejzřetelněji od sebe se lišící vztahy k listině. Konkrétně jsem zpracoval vývoj listiny našich nižších feudálů duchovních a měst i jejich obyvatel, tedy dva oddíly práce, S. Dušková zpracovala listinu nižších feudálů světských, tedy listinu šlechtickou.²³ Teprve v další etapě pomýšlíme na obdobné zpracování zbývajících dvou skupin materiálu, tedy listiny panovnické a listiny biskupské, které bude možno zase jako zvláštní dvojčlen postavit do zřetelného protikladu, pokud jde o vztah k listině, a tím také uzavřítí tuto pracovní fázi.

P o z n á m k y

¹ Prvá část tohoto příspěvku byla přednesena na I. vědecké konferenci university v Brně dne 20. února 1954. Zde je doplněna toliko poznámkovým aparátem.

² Diskuse vycházela z prací, vykonaných v oboru české diplomatiky období přemyslovského na našem brněnském pracovišti a právě proto byla také svolána do Brna. Z referátů, které tu byly předneseny, je tiskem přístupný jen referát akademika Vojtiška a. Vojtiškova rozprava »O vývoji metody diplomatické a jejích potřebách« (Sborník historický ČSAV II [1954], str. 5—38) je totiž v jádře rozšířený jeho referát, přednesený na brněnské konferenci. Celkové zprávy o konferenci, které však nemohu považovat po některých stránkách za výstižné, byly otištěny v ČsČH II (1954), str. 179—180 (Brněnská diskuse o současném stavu a úkolech pomocných věd historických, autoři J. Polišenský a Z. Šamberger) a v Archivním časopise, roč. 1953, str. 227—230 (Nové pojetí pomocných věd historických); srv. k tomu v roč. 1954 téhož časopisu redakční sdělení na str. 128.

³ V lednu 1954 jsem byl vyzván Historickým ústavem ČSAV, abych ve smyslu usnesení brněnské konference předložil návrh směrnic pro další vydávání diplomatáře. Vyzvání jsem vyhověl 1. února 1954. Na schůzi komise pro pomocné vědy historické Historického ústavu ČSAV byla pak provedena o tomto návrhu rozprava dne 23. června 1954, při které byl můj návrh s některými změnami schválen. Podle výhledového plánu, který byl při této příležitosti schválen, připadá našemu pracovišti úkol zpracovat a vydat veškerou látku od roku 1241 do roku 1310, počítajíc v to i materiál obsažený jen ve sbírkách formulářových. Prvou část svazku, zahrnujícího materiál z let 1241—1253 (do roku 1250), máme dodati do roku 1958.

⁴ Viz článek G. Friedricha, Český diplomatář a jeho program, ČČH 1900. Nověji srv. k tomu také studii Zdeňka Šimečka, Českomoravský diplomatář v programu České společnosti nauk (Věstník KČSN 1952, tř. filos. hist.).

⁵ Úvěstí je tu zejména známou práci Fr. Palackého, Kritická úvaha i výklad základních listin kollegiálního chrámu litoměřického (ČČM X, 1836, str. 323 a násl.). Úkol připravit český diplomatář (s konečným termínem roku 1346 převzal už Palacký od českých stavů roku 1831. Jak je dobře známo, rozhodl se Palacký později dát podnět k tomu, aby příslušný materiál byl především vydán alespoň ve výtazích (regestech), a tak vzniklo známé velké dílo Regesta diplomatica nec

non epistolaria Bohemiae et Moraviae, vydávané K. J. Erbenem a po něm J. Emlerem.

⁶ Viz zejména článek J. Emleera, O potřebě vydati český diplomatář a o tom, jak by se to díti mělo, ČČM 1877, str. 610 a násl. Nelze najít doklady o tom, že by Emleer při přípravě diplomatáře postoupil za sběr a opisování listin. Ze současníci měli o věci poněkud jinou představu, svědčí poznámka Čelakovského v úvodě k svazku, obsahujícímu edici privilegií měst pražských z roku 1886, že Emleer »od mnoha let přípravy koná a že se bohdá brzy dočkáme už kritického vydání diplomatáře českého« (str. VI úvodu).

⁷ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomus I. 1904—1907, Tomus II. 1912, Tomi III. fasciculus primus, 1942.

⁸ Dne 19. listopadu 1943; viz můj nekrolog o Friedrichovi v Naší vědě XXV, str. 323 a násl.

⁹ Zcela povšechně to lze ilustrovati několika ciframi. Regesta zachycují od nejstarší doby do konce roku 1230 vcelku 758 kusů, pro léta 1231—1253 628 kusů, pro období let 1254—1310 2453 kusů. Při tom nehledím ke kusům, které Emleer pojal do zvláštní řady, obsahující materiál výhradně ze sbírek formulářových. Dalšími výzkumy a vyloučením celé řady případů, které do diplomatáře nenálezejí, je podmíněn další přesun ve prospěch materiálu mladšího proti staršímu.

¹⁰ Vydání tohoto materiálu má svěreno Z. Kristen.

¹¹ To, co je tu rozvedeno, naznačil jsem po prvé v referátu o prvcím sešitě III. svazku Friedrichova Kodexu v ČMM 66 (1943), str. 145 a násl. a poněkud blíže specifikoval v úvodě ke Kritickému komentáři k diplomatáři, citovaném v pozn. 17, str. VII. Akademik Vojtíšek v pojednání O vývoji metody diplomatické (viz pozn. 2) vytýká Friedrichovi malý zřetel k právním dějinám, který je mu, jak z celého jeho článku plyne, vlastním měřítkem hodnoty vsí práce diplomatické. Vzápětí ovšem uznává, že je to »dostj podivné, neboť na něj (Friedricha) v mládí působil Jaromír Čelakovský a v stáří věnoval práci edicím pramenů listinných obzvláštní ceny právněhistorické«. Vojtíšek pak soudí, že Friedrich tyto edice vzal na sebe z piety k Čelakovskému »i z důvodů osobních« a že tyto edice způsobily, »že Kodex nepokračoval tak, jak se čekalo a potřebovalo«. Zprvu přerušeni práci — pokračuje Vojtíšek — zavinila prvá světová válka, ale pak »zemdení práce vzešlo především z těžkých pracovních podmínek Friedrichových«. Vojtíšek končí takto: »Je naprosto nesprávná domněnka J. Šebánka, jako by se Friedrich zastavil na své cestě proto, poněvadž měl pochybnosti o možnosti výsledků ze srovnání písma a slohu pro druhou polovinu stol. 13., a proto zvolil úkoly lehčí. Je věru otázka, jak tato legenda mohla být vyslovena.«

Na to ovšem třeba odpovědět, třebaže, jak se domnívám, je v textu celá věc dostatečně vyložena, přitom pak ve shodě s tím, co jsem napsal v KK. Především třeba konstatovat, že rozhodně nejde o legendu, nýbrž nanejvýš o hypothesu, o které se však domnívám, že plyne zcela logicky ze zjištěných skutečností. I to, co praví Vojtíšek o příčinách Friedrichova odklonu od Kodexu, je přece jen hypothesa. Přitom, jak se mi zdá, tato hypothesa plně a logicky ze zjištěných skutečností neplyne, musil-li se sám Vojtíšek — jak jsme viděli — pozastavit nad disparitou »zřetele« Friedrichova a nad jeho skutečným pracovním zaměřením. Znal jsem Friedricha plných 22 let a nemohu souhlasiti s tím, že by byl na Kodexu přestal pracovat pro těžké pracovní podmínky nebo z piety k Čelakovskému. Znáám také Friedrichův materiál k diplomatáři a vím, že Friedrich měl v mnohých případech některou listinu čtyřikrát vlastnoručně opsánu, kdežto jen v nepatrném počtu případů měl u listin počínajíc rokem 1241 jakákoli zjištěná povahy diplomatické a v zcela nedostatečném počtu případů měl také počínajíc rokem 1241 pausy nebo fotografie příslušného materiálu. A bez tohoto základního materiálu byla jakákoli práce jeho s listinami předem odsouzena k nezdaru. Potíže, které vznikly Friedrichovi s narůstáním materiálu, jasně se už projevíly počínajíc rokem 1230. Už v III. svazku Friedrichovi ucházelo mnohem více souvislostí než dříve. To ukazuje na příklad má práce o Otakarovi 5 a Heřmanovi a množství kritických připomínek k materiálu z let 1231—1238, které jsou v KK, zcela jasně. Opatřiti si potřebný fotografický materiál záleželo zajisté na Friedrichovi. Mohl-li si za předmnichovské republiky opatřit Zatschek fotografie panovníckých listin, mám za vyloučeno, že by si byl Friedrich nemohl opatřit fotografie všeho potřebného materiálu vůbec,

kdyby byl jen chtěl. A nechtěl-li, měl k tomu důvod. Tento důvod mohl po mém soudu jediné záležet v tom, že Friedrich pochyboval o účelnosti toho. Ale to je už přímo identické s tím, že pochyboval o možnostech aplikace srovnávání písma a slohu na náš materiál pokročilejšího stol. 13. vůbec.

Tento svůj odůvodněný závěr — nikoli legendu — byl jsem, jak se domnívám, nejen oprávněn, nýbrž dokonce povinen formulovat z upřímné snahy přispět co nejúčinněji k vysvobození diplomatického bádání z dlouholetého zakletí, z nebezpečné domněnky, kterou vyslovil jasně na příklad Koss, podle samého Vojtíška i Emler a konečně nejnověji ještě i Fiala (srv. jeho Panovníckou kancelář, str. 200), že se totiž náš diplomatický materiál období přemyslovského ve svém celku diplomaticky (graficky a především stylisticky) zvládnout nedá. Při tom šlo vždy jen o pouhé »domněnky« rýze subjektivní povahy, protože si nikdo u nás neopatřil materiál potřebný k provedení vědecky fundovaného důkazu. Budiž mi dovoleno dodat ještě toto. Projevil jsem opětovně, že si hluboce vážím vědeckého díla Friedrichova, a chtěl bych to i na tomto místě znovu zdůraznit. Friedrich byl významný představitel jistého stupně diplomatické práce u nás a domnívám se, že jsme povinni jeho památce, abychom objektivně analysovali příčiny, které mu nedovolily splnit smělé plány vytyčené v mládí. A jsme si plně vědomi toho, že stavíme na základech jím položených, jestliže se nám podaří jeho plány splnit tak, jak to dnešní stav diplomatiky jako vědy umožňuje a také přikazuje.

¹² Mohl bych to dokumentovat přihlédnutím k veliké zásobě různých diplomatů, s nimiž jsem se v souvislosti s přípravou k českému diplomatáři soustavně seznamoval a dosud seznamuji, kdykoli a kdekoli se mi naskytne k tomu příležitost. Rozumí se ostatně samo sebou, že cizích zkušeností není tu možno užívat mechanickou aplikací na náš domácí materiál. I tu jde o věc, při které se chýbovalo.

¹³ Na potřebu dobře organisované takové spolupráce upozorňuji opětovně, počínaje referátem otištěným roku 1943 v ČMM, který je citován z pozn. 11 na počátku. Třeba zvláště dodat, že jsem potřeby této spolupráce měl na mysli, když jsem dal podnět k tomu, aby I. třída České akademie věd a umění zřídila zvláštní Komisi pro další vydávání českého diplomatáře, která se ustavila roku 1950. O činnosti této komise viz příslušné zprávy ve VČA.

¹⁴ Projevil jsem to opětovně počínajíc úvodem k vydání spisu V. Hrubého, který jsem opatřil pro Spisy filosofické fakulty Masarykovy university roku 1936.

¹⁵ Notář Otakar 5 a nejstarší listiny oslavanské a velehradské (ČMM 67, str. 222—290). Po stopách díla notáře Heřmana (ČMM 68, str. 194—243).

¹⁶ Velehradský falsátor z polovice stol. 13. (ČMM 67, str. 291—307), Listiny rudfkovské (ČMM 68, str. 244—284).

¹⁷ Kritický komentář k moravskému diplomatáři (Zpracování látky k III. sv. Bočkova mor. kodexu, Praha 1952, stran 410 (cyklost.). Náleží sem dále ještě tyto práce: Moravské úkoly na poli edice a evidence listinného materiálu (ČMM 67, str. 15—30), kde byl po prvé nastíněn program Kritického komentáře; Velké imunitní privilegium pro kostel olomoucký z roku 1256 (Zprávy Anthropologické společnosti IV [1951], str. 24—27, Sborník B. Horáka); K otázce studia a vydávání diplomatických sílesiak (Slezský sborník 48 [1950], str. 1—16); Z problémů slezského kodexu, Neznámá listina Václava I. pro hrobnické johanity (Slezský sborník 49 [1951], str. 1—16); Uničovská listina z roku 1223 (Časopis spol. přátel star. českých 60 [1952], str. 1—15); Na okraj nejnovějších polských publikací diplomatických (Slezský sborník 51 [1953]).

¹⁸ Srv. k tomu referát S. Duškové o Fialově Panovníckých listinách, otištěných v ČMM 71 (1952), str. 191—198.

¹⁹ K otázce břevnovských fals (Sborník prací fil. fakulty brněnské university II, čís. 2—4, str. 261—285).

²⁰ Konkrétně jsem to ukázal v rozpravě K otázce slovenik v českém diplomatáři, který byl předložen k otištění v Historických študiích Slovenské akademie věd, roč. II, na počátku června 1955.

²¹ Listiny kladrubske (Sborník prací fil. fakulty univ. v Brně II, č. 2—4, str. 285—307). Podobné cíle sleduje také má práce výše citovaná v pozn. 20 a práce S. Duškové Listiny na trnavské statky královny Konstancie, která bude otištěna rovněž v Historických študiích Slov. akademie, roč. II, a která je již předložena.

²² Komentář byl stylisován pro potřeby maďarských badatelů německy s nadpisem: Materialien zum Urkundenwesen Böhmens seit ältester Zeit bis zum

Jahre 1300. Drei hundert Urkunden ausgewählt und kritisch kommentiert von Prof. dr. J. Šebánek und dr. S. Dušková, Brno, 1955.

²³ Celá tato práce s nadpisem Česká listina doby přemyslovské I. (Listina nižších feudálů duchovních, listina světských feudálů, listina měst a jejich obyvatel) má být otřesena r. 1956 v Sborníku arch. prací min. vnitra.

ЧЕШСКИЙ ДИПЛОМАТАРИЙ

Настоящая статья является отчетом результатов работ, проведенных под руководством автора от конца второй мировой войны, и направленных на продолжение издания важнейших наших источников, касающихся отечественной истории периода средних веков. Это сборник дипломатических актов — „Codex diplomaticus Bohemiae“, издание которого замедлилось.

Исходной точкой для автора служит 200-летняя история подготовки издания чешского сборника дипломатических актов. Автор ставит вопрос, почему первый издатель современного чешского сборника дипломатических актов, Густав Фридрих, довел свой труд только лишь до 1238 г. Он считает, что Фридрих, очевидно, был завален материалом начиная с 30-ых годов 13 века быстро нарастающим, и что он должен был быть им завален, потому, что не позаботился о проведении необходимых технически-дипломатических предварительных работ. Это и было причиной, по мнению автора, неправильного взгляда Фридриха, на то, что чешский дипломатический материал позднейших десятилетий 13 века вовсе нельзя дипломатически обработать, и что он просто прекратил работу над сборником дипломатических актов спустя некоторое время. Автор шаг за шагом убеждался в том, что этот агностицизм, выместивший за себя чешскому дипломатическому исследованию в целом, совершенно необоснован. Поэтому автор составил план доказать это подробной разработкой подготовки успешного дальнейшего издания сборника дипломатических актов.

Работу, произведенную до настоящего времени в этом направлении, можно разделить на четыре отдела:

1. Преимущественно технические работы для овладения всем материалом и для более глубокого проникновения в палеографические и стиликритические взаимосвязи материала уже опубликованного Фридрихом.

2. Дипломатической обработка и овладение материалом, главным образом периода с 1241 г. до 1267 г.

3. Предварительная обработка материала, сохранившегося только в сборниках формуляров, и принципиальное (а при этом позитивное), разрешение вопроса, можно ли вообще обнаружить индивидуальности отдельных нотариусов в отношении стиля и почерка, до конечного пункта труда (до 1310 г.).

4. Реализация первой попытки в истории чешского дипломатического материала постигнуть главные элементы развития всего нашего отечественного дипломатического материала. При этом, главное место этой обработки занимают соотношения отдельных классов чешского общества 12—13 вв. и грамоты документа. На этом основании необходимо указать, как в течение этих столетий развивалась история функции грамоты в древнечешском государстве.

Е. Пухлякова.

ZUM BÖHMISCHEN DIPLOMATAR

Der Aufsatz gibt Rechenschaft über Resultate von Arbeiten, die unter der Leitung des Verfassers seit Ende des zweiten Weltkrieges vorgenommen wurden und die sich mit der weiteren Herausgabe der bedeutendsten von allen mediävlistischen Quellenpublikationen zur heimischen Geschichte, des seit vielen Jahren in Stockung geratenen Codex diplomaticus Bohemiae, befassen.

Der Verfasser geht von der bereits 200 Jahre langen Geschichte einer planmäßigen Vorbereitung des Diplomatars aus und erörtert die Frage, aus welchem Grunde der erste Herausgeber des modernen böhmischen Diplomatars, Gustav Friedrich, sein Werk nicht weiter als bis zum J. 1238 fortgeführt hat. Verfasser glaubt feststellen zu sollen, daß Friedrich offensichtlich von der Masse des seit den dreißiger

Jahren des 13. Jahrhunderts rasch anschwellenden Materials überwältigt wurde und überwältigt werden mußte, da er es versäumte, für die Durchführung jeglicher technischdiplomatischer Vorarbeiten Sorge zu tragen. Da er infolgedessen zum irrigen Schluß gelangt ist, daß sich das böhmische Urkundenmaterial der späteren Dazennien des 13. Jhts. diplomatisch überhaupt nicht bearbeiten läßt, gab er mit der Zeit die ganze Arbeit auf. Verfasser hat sich Schritt für Schritt überzeugen müssen, daß dieser in der Geschichte des böhmischen Diplomats sich des öfteren wiederholende und schicksalsschwer auswirkende Agnostizismus ganz und gar unberechtigt ist; er hat deshalb den festen Plan gefaßt, dies durch Verwirklichung aller zur weiteren Herausgabe des Diplomats nötigen Voraussetzungen zu erweisen. In der auf diesem Felde geleisteten Arbeit kann man folgende vier Arbeitsphasen unterscheiden: 1. Überwiegend technische Vorarbeiten zur Erfassung des gesamten Stoffes und die Gewinnung einer tieferen Einsicht in die paleographischen und stilistischen Zusammenhänge in dem bereits von Friedrich publizierten Material. 2. Diplomatische Bearbeitung und Bewältigung des Materials namentlich aus dem Zeitabschnitt 1241—1267. 3. Einbeziehung des nur in den heimischen Formularsammlungen erhaltenen Materials in den Bereich der Forschung und die grundsätzliche, und zwar positive Lösung der Frage, ob es überhaupt möglich sei, die Schrift- und namentlich die Diktateigentümlichkeiten einzelner Notare der königlichen Kanzlei bis zum Ende der ganzen Arbeitsperiode (bis zum J. 1310) zu verfolgen. 4. Ausführung eines in der Geschichte der böhmischen Urkundenforschung überhaupt zum ersten Male unternommenen Versuches, die Entwicklungsgeschichte der Hauptgattungen der heimischen Urkunden zu fassen, dabei die Frage nach dem Verhältnis der einzelnen Klassen der böhmischen Gesellschaft im 12. und 13. Jhdt. zur Urkunde in den Vordergrund zu rücken und weiterhin aufzuzeigen, wie sich infolgedessen die Funktion der Urkunde im Laufe dieser Jahrhunderte im alten böhmischen Staate entwickelte.